

Максутов З.Н., Бердыбаев А.К.

**ТУЯК ЫРЧЫНЫН ЫРЛАРЫНДАГЫ АЗЫРКЫ ЗАМАНДЫН ТАРБИЯ
ПРОЦЕССИНИН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ**

Максутов З.Н., Бердыбаев А.К.

**ОТРАЖЕНИЕ ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА СОВРЕМЕННОГО
ВРЕМЕНИ В ПЕСНЯХ ПОЭТА ТУЯК**

Z.N. Maksutov, A.K. Berdybaev

**A REFLECTION OF THE EDUCATIONAL PROCESS OF MODERN
TIME IN THE SONGS OF THE POET TUYAK**

УДК: 811.58/082

Макалада Кыргызстандын түштүк-батыш чөлкөмүндө жашаган ичкилик урууларынын ичинен ырчылык өнөрү менен таанылган Туяк ырчынын ырларындагы көсөмдүк, алдын ала чагылдыруу баалуулуктары, көрөгөчтүгү жөнүндө пикирлер берилди.

Негизги сөздөр: Фергана, теория, миграция, процесс.

Данная статья носит ознакомительный характер. В ней дается информация об известном в юго-западных племенах Кыргызстана поэте Туяк, который предсказывал национальные ценности Кыргызстана.

Ключевые слова: Фергана, теория, миграция, процесс.

This article is exploratory in nature. It provides information about the known in the South-Western tribes of Kyrgyzstan poet Tuyak, which predicted the national values of Kyrgyzstan.

Key words: Fergana, theory, migration, process.

XIX кылымдын чыгаан ойчул-ырчысы Туяк олуя азыркы Кадамжай районунун Кара-Кыштак айылында жарык дүйнөгө келген. Имиштерге ылайык Туяк ырчы эле болбостон көзү ачык алдын ала көрө билген олуялык жагы да болгон. Анткени Туяк XIX кылымда жашап туруп өз чыгармаларында XX, XXI кылымдын иштерин көрүп билип туюп тургандай жазылганын байкоого болот. Ырчынын ырларынын ар бир сабында терең маани, философиялык ой жана көрөгөч көсөмдүк камтылып турат. Дин боюнча да молдолордон кем эмес терең билимге ээ экендиги, түшүнүгү дүйнөгө болгон көз карашынын жогорку деңгээлдиги «Бир Алла», «Санат», «Ажылар», «Дүнүйө», «Акыр заман» аттуу чыгармаларында ачык даана байкалат. Акыр заман деген ырын окуп чын эле эки кылым мурда азыркы замандын илимий-практикалык жетишкендиктеринин адамзат дагы кандай иштерге жөндөмдүү экендигинин оң жана терс жактары көркөм сөз, лирикалык ыргактар менен таасирдүү берилген. Өкүнүч-

түүсү Кыргызстандын түштүк-батыш чөлкөмүнөн чыккан ырчылардын ырлары оозеки гана айтылып, терең изилденбей кагаз бетине аз өлчөмдө гана түшүрүлүп, унутула баштаганында. Себеби Туяк сыяктуу ата-бабаларыбыздын ислам динине өтө берилгендигинде. Фергана өрөөнүнүн кыргыздарынын тарбия жараяны, бала баштоо каада-салты, нарк-насили ислам дининин баалуулуктары менен жуурулушуп, өз-өзүнчө ажыратууга мүмкүн болбогонунда. Анткени Туяк олуянын ырларынын ар биринде жаратканга ишенүү, тообо келтирүү, бардык болмуштар Алла тарабынан гана буюрулгандыгы жазылып турат. Кандай болгон күндө да эртеби-кечпи, Молдо Сабыр, Э.Эрматовдор тарабынан акындын эмгеги, калтырган учкул ырлары, насааттары изилденип, ага кайрадан өмүр тартуулап жатышканы жакшы жөрөлгө. Акындын ырлары мындан ары да тереңден изилденүүгө тийиш. Олуя

«Акыр Заман» чыгармасында:

Акыр заман болгондо

Угуп койбой атаны

Уулу кетет Урумга

Кызмат кылбай энеге

Кызы кетет Кыргызга... деп айтат.

Караңыз, ар саптарынан бүгүнкү күндөгү актуалдуу пролема катары эсептелген «миграция» маселеси көтөрүлөт. Кыргыздын негизги күч-кубатка толгон уул-кыздары дүйнөнүн ар тарабында үй-бүлө багуу, каражат топтоо, жумуш жоктугунан, ж.б. себептерден улам балдарын чоң-эне чоң-ата же жакын тууган уругуна таштап коюп иштеп жүрүшөт. Бала тарбиясы проблемалуу жагдайга келип жетти. Миграциялык агым күндөн-күнгө күчөп элдер шаарга карай багыт ала баштады. Ал эми айылдарда болсо бала карап кары-картандар калууда. Кыргыздын «Кызга кырк жерден тыюу» деген макалынын мааниси кетип калгандай көрүнөт. Анткени жаш кыздар орто мектепти

бүтөөр замат Россия, Казакстан же дагы ушул сыяктуу чет өлкөлөргө иштөө үчүн агылышууда. Өлкөбүздө жумуш жок деген шылтоолор менен чет өлкөлөрдө иштешип, акча-каражатын жөнөтүү, материалдык жактан камсыздоо менен чектелишет. Бул бир тараптан өлкө экономикасы үчүн жакшы болсо, моралдык жактан жаш балдардын ата-энесиз өсүүсү моралдык жактан оор абалда калуусуна түрткү болууда. Дагы бир сабында:

Мансаптуу киши айтканы,

Мааниси жок, бат болот.

Мээнет кылып пул таппай,

Мингени темир ат болот, - дейт. Мындан азыркы замандын айрым бийликтеги кишилеринин жасап жаткан жумуштарын баамдоого болот. Айтканы бир башка, жасаганы бир башка, сөзүндө маани-маңыз жок чондорубуз канча. Ооз көптүрүп сүйлөп, элге убаданы берип коюп милдетин унутуп, аткарбай жүргөн депутаттар, жетекчилер көз алдына элестегенби акындын деген ойго келесин. Ырдын экинчи сабында да азыркы кыргыз турмушу алдын ала айтылган. Азыркы учурда элде кыйналып иштебей эле түрдүү айла-амал менен пул табуу жогорку чекке жеткен. Мурдакы СССР убагында машина алсаң, мамлекет тарабынан кайсыл каражатка алдың, кантип алдың, сыяктуу суроолор коюлар эле. Азыр болсо катарлап күлүк темир тулпарларды тизип койсоң да, эч кимдин иш жок. Жаштарды эмгекке тарбиялоо процесси теориялык мүнөздө гана айтылып калууда. Теория менен практиканын айкалышы орчундуу маселе. Анткени окуп, угуп, көрүп, алган билимдерди практикалык түрдө колдоно билүү мүмкүнчүлүгү баарынан кымбат турат. Бизде болсо өндүрүш оор абалда. Элдин көпчүлүк бөлүгү алуусатуу менен турмуш кечиришип, бизнесмен гана болуп калышты.

Ырчынын улуу акын болгондугуна айтылуу Токтогулдун «Ээрчип келип Туякты, Эми көрдүм буякты» деген ыр саптары эле жетишээрлик күбө десем жаңылышпайм. Анткени кыргызда «тең кылбастан, туш кылбайт», «Тең теңи менен, тезек кабы менен» деген макалдар бар. Макалдардын маанисин чечмелөө менен Туяк ырчы Токтогул сыяктуу эле тилинен мөөрү төгүлгөн акын болгон деп айтууга толук негиз бар. Эгер Туяк болоор-болбос эле жамакчы ырчы болгондо аттуу-баштуу акындар аны ээрчип жүрмөк эмес.

Акындын ырларында ичкилик кыргыздарынын диалектикалык өзгөчөлүгү сакталуу менен катар мусулман динине өтө берилгендик, болмуштун баары Жараткандан гана көз каранды экендиги айтылат. Ал Аллах, пайгамбарыбыз САВды данктап урматтап жазылган темадагы ырларга өзгөчө басым жасаган. «Бир Аллаа» аттуу ырында берүүчү, алуучу, жаратуучу, ааламдагы бардык иштердин эгеси кудай экенин айтат. Ошону менен катар эле акын адамдар ортосундагы мамиле, замандын кайда кетип бара жаткандыгы, ошол

учурдун жана келечектин окуялары жөнүндө укмуштуудай таң калаарлык баяндайт. Акыр замандын бир сабында:

Акыр заман болоордо,

Темирди жиптей өрөсүн.

Отуруп алып очоюп,

Ааламды үйдө көрөсүн, - деп жазат. Ырчы табигый-техникалык илимдер боюнча да келечекке көз чаптырып, баяндап олтурат. Физика илиминин өнүгүүсү менен жогорку чыңалуудагы электр чубалгылары дүйнөнүн бардык бурчуна чейин тартылды. Албетте акын жазгандай темир зымдарынан өрүлүп. Ал эми кийинки эки сабында радио-электроника боюнча, дүйнөлүк эфир жөнүндө баяндап жатат. Радио-телевидение, уюлдук-мобилдик байланыш аркылуу бүгүнкү күндө аалам сырларын каалаган жерде көрүүгө мүмкүн эмеспи.

Туяк ырчы ошол убакта эле азыркы заманды көрүп туюп эле калбай бизге мурас катары жазып калтырган экен. Мисалы, дагы бир сабында:

Акыр заман болгондо,

Эркектен кубат күч калат.

Очоюп үйдө олтурат,

Катындар чыгып иш кылат.

Туяк бабабыз азыркы аялдарга эки кылым мурун эле баа берип, сындап бүткөнүнө аябай таң каласын. Ырас, азыркы замандын аялдары үйдө отурбай көчөдө акчанын артынан кылбаган иштери калбады. Эркектердин тапканына канааттанбай баары күйөөсүн эмес акчаны тандап, аны артынан калбай ээрчип жүрүшөт. Эмнеге адамдар мындай болуп кетишти? Адамдарды тойгузуп болбой калды, мындан нары кандай болот ошого аябай тынчсызданып, иреенжийм. Анын ырын окуп, азыркы заманга салыштырып, эмне акыр заман келдиби же жашоо ушуну менен бүтөбү – деп балдарымды ойлоп коркуп кетем. Айрыкча төмөндөгү ырды укканда:

Оруска кетет ойт берип,

Ойлоп уйдун татымын,

Арам тамак жеп ичип,

Алсырайт эстен акылың.

Элибиздин орустар жаман, кууган өлтүргөн деген сөздөрү артта калып, кайра эле орустарга барып, жалдырап алардын кулдай болуп ишин кылып, көр тирилигибизди ошолордун эсебинен өткөзүп жатабыз. Орустардын жеген тамагын, кийген кийимин, кылык жоруктары менен кошо туурасак, орус боло албастыгыбызды баса белгилеп өтсөм. Мусулманбыз деп алып, акылга сыйбаган иштерди жасап атабыз. Туяк олуянын тушунда, Падышачылык Россия эми эле келе баштабады беле, бирок алдын ала болоор ишти ырында келтирип кеткен экен.

Жан талашып бийликке,

Жалганды чындай сүйлөсүң

Акылы аздар деп коюп

Аалымдар менен жүрбөйсүң, - деген ыр саптары адамдардын бийликке, амалга жана акчага ушунчалык кызыккандыгын баса белгилесе болот. Адамдар ушулар үчүн абийирин, намысын, ыйманын жоготуп, канчалаган ыплас жаман иштерге малынып атышкандыгына күбө болуп отурабыз. Алдоо, жалган сүйлөө, курулай убадаларды берүү күнүмдүк катардагы эле салттуу көрүнүш катары болуп калгандай. Бул болсо өз кезегинде жаш балдардын, өспүрүмдөрдүн дүйнөгө болгон көз карашын өзгөртүп, заман-адамдар ушундай болот турбайбы деген туура эмес ойду пайда кылат. Ал эми алдоо, жалгандар аркылуу коомдун өнүгүүсү эртеби кечпи тарбия процессинде жаман көрүнүштөргө алып келет. Жаштарга тарбия берүүдө аларга көргөзмөлүүлүк принцибинин таасири чоң деп ойлойм. Анткени жаман иш, жакшы иш, деп айтып коюп эле тарбиячы өзү ошол жумуштарды аткара берсе, бала көрүп туруп

жакшы жакка бурулбайт. Жаш муунду тарбиялоодо Туяк ырчы жазгандай аалымдардан качпай, кайрадан алар менен сүйлөшүп, жакын жүрүү керек. Анткени тарбия процесси кандай чөйрөдө жүрсө, адам баласы ошого калыптанат. Себеби генетикалык өзгөчөлүктөргө караганда да социалдык чөйрөнүн таасири тарбия процессинде, адамдын инсан катары калыптанышында негизги ролду ойнойт.

Адабияттар:

1. Эрматов Э. Туяк ырчы. - Б., 2016.
2. Эрматов Э. Мени издесен ырларымдан табасын. - Б., 2013.
3. Калдыбаева А.Т., Үкүева Б.К. Элдик акындар жана тарбия. - Б., 1994.
4. Кебекова Б. Кыргыз элинин каада-салт ырлары. - Б., 2001.
5. Ирисов П. Ырчылар чыгармачылыгы. - Б., 2004.

Рецензент: к.пед.н., доцент Миталипов М.